

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.9.50](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.9.50)

УДК 33.2964

*К. В. Наконечна,  
к. е. н., доцент кафедри глобальної економіки,  
Національний університет біоресурсів і природокористування України  
ORCID: 0000-0002-1537-7201*

## **ОЦІНКА СТРУКТУРНИХ ЗМІН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ**

*Kateryna V. Nakonechna  
Ph.D, associated professor, Department of Gloal econome,  
National University of life and sciences*

### **ASSESSMENT OF STRUCTURAL CHANGES IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN EASTERN EUROPE AND ASIA**

*У статті проаналізовано структурні зміни сільськогосподарського виробництва країн Східної Європи та Азії. Для цього було охарактеризовано динаміку таких статистичних показників країн східної Європи та Азії: валове виробництво, індекс зростання валової продукції, частка сільського господарства у ВВП, зміни сільгоспугідь - індекс площ сільськогосподарських угідь, забезпеченість матеріально-технічними ресурсами, розподіл ресурсів за категоріями господарств, здійснено групування країн за часткою тваринництва в загальному сільськогосподарському виробництві, здійснено аналіз зміни структури виробництва по групах культур (зернові, овочі, включаючи картоплю, технічні культури), проаналізовано продуктивність, що розраховується як валова продукція на одиницю ресурсу (земля, робоча сила). Аналіз дає підстави зробити висновок про те, що валова продукція зростає, продуктивність землі залишається без змін, кількість робочої сили скорочується, таким чином продуктивність праці, і продуктивність капіталу поліпшуються.*

*The article analyzes structural changes in agricultural production in Eastern Europe and Asia. For this purpose the dynamics of the following statistical indicators of the countries of Eastern Europe and Asia were characterized: gross production, growth index of gross production, share of agriculture in GDP, changes in agricultural land - index of agricultural land, availability of logistical and technical resources, distribution of resources by category of farms, grouping of countries by share of livestock in total agricultural production, analysis of changes in the structure of production by groups of crops (cereals, vegetables, including potatoes, industrial crops), productivity calculated as gross output per unit of resource (land, labor) is analyzed. The analysis leads to the conclusion that gross production is increasing, land productivity remains unchanged, the number of labor force is decreasing, thus labor productivity and capital productivity are improving. In all the countries analyzed since the early 1990s, land reform has taken place, which has led to an increase in land tenure of farms and households, as well as an increase in the share of these categories of farms in the volume of gross agricultural production. In the European part of the post-Soviet countries productivity is increasing, the number of employed is decreasing, the share of big economy has increased (Kazakhstan, Ukraine, to a small extent in the Baltic republics),*

*the average size of the economy, having in mind the volumes of production, is growing, but at the same time a special problem has arisen - agri-food. The modern agricultural structure is largely the result of the agrarian policy of the Government of Ukraine aimed at supporting agricultural holdings. It is the agricultural holdings that receive the bulk of government support. Thus, agricultural holdings gained a competitive advantage and displaced small businesses.*

**Ключові слова:** *структура сільського господарства; структурні зміни сільськогосподарського виробництва; оцінка структурних змін сільськогосподарського виробництва; часткові показники; узагальнюючі показники.*

**Key words:** *agricultural structure; structural changes in agricultural production; assessment of structural changes in agricultural production; partial indicators; general indicators.*

**Постановка проблеми.** Велике спеціалізоване виробництво вимагає використання відповідних організаційно-правових форм підприємств, що мають швидкий і ефективний доступ на фінансові ринки. До таких форм, безумовно, належать господарські товариства, які витісняють одноосібне володіння.

Як відомо, в розвинених країнах світу існують різні механізми впливу на структуру сільськогосподарського виробництва, яка складається не стихійно, а знаходиться під впливом держави, в арсеналі якої є безліч інструментів, наприклад, обмежуючи суми субсидій вона змушує великих підприємців шукати інші форми організації. Як приклад наведемо досвід регулювання аграрної структури в Німеччині, де будь-яка земельна обробка, пов'язана зі збільшенням господарства, повинна бути схвалена органами влади. Це робиться тому, що є ризик: занадто велике підприємство може поставити в нерівні умови менші підприємства.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню структурних змін в аграрній сфері присвятили свої наукові праці такі вчені як: О.М. Бородіна, В.П. Гайдуцький, Т.О. Осташко, Л.В. Шинкарук та інші. Вчені аналізували системні структурні зміни в сільськогосподарському виробництві та внесли свої пропозиції щодо недопущення кризових станів. Проте в даних дослідженнях питанню оцінки структурних змін в сільськогосподарському виробництві було присвячено недостатньо уваги.

**Постановка завдання.** Дослідити як змінилися розміри організацій і селянських господарств, їх спеціалізація і розміщення на різних територіях. Відповідно, поставлені завдання: оцінити зміни аграрної структури; виявити відмінності аграрних структур великих економік; відстежити зміни типів аграрних структур в країнах східної Європи і Азії і зміни розмірів організацій; оцінити зміни спеціалізацій селянських господарств; оцінити їх розміщення.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** На наш погляд, спочатку потрібно зафіксувати зміни, а вже потім перейти до оцінки ефективності. Йдеться не лише про ефективність виробництва, це ще і стійкість розвитку сільських територій, оцінка якого ще більш складніша проблема, ніж оцінка ефективності сільськогосподарського виробництва.

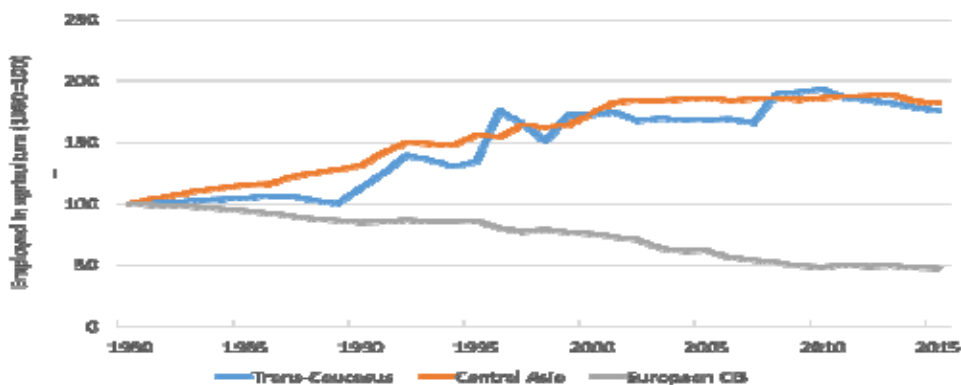
Вивчення структури сільського господарства починається зі статистики. Головні індикатори структури сільського господарства – це валове виробництво, ресурси, земля, праця, матеріально-технічне постачання, організаційні форми сільгоспвиробників, в тому числі, селянські фермерські господарства, особисті підсобні господарства. Необхідно аналізувати фізичну структуру виробництва, а не тільки валову продукцію – скільки отримується від сільського господарства в грошовому вираженні; потрібно аналізувати і номенклатуру виробництва (що ми виробляємо), і структуру (скільки виробляємо, чим засіваємо посівні площі і т. д.).

Крім цих індикаторів, які досить повно відображені в офіційній статистиці, важливо мати доступ до більш «м'яких» індикаторів. Це індикатори ринкової інфраструктури: канали постачання, канали реалізації, канали і обсяги експорту, структура експорту, доступ до техніки, доступ до матеріально-технічного постачання. Крім ринкової інфраструктури важливою є і фінансова -це частина ринку, тому що це не фізична інфраструктура: існування і доступність банківської системи, доступ виробників до кредитів, державна підтримка виробників, лізингові операції.

**Валове виробництво.** Проаналізуємо динаміку валового виробництва країн Східної Європи та Азії. Для спрощення аналізу країни згруповані в три групи: Закавказзя, Середня Азія, європейські країни (Україна, Білорусь, Молдова). Об'єднання в групи дає досить достовірну інформацію: - валова продукція зростає швидше за все в країнах Середньої Азії. Закавказзя (Вірменія, Грузія, Азербайджан) – на другому місці. Європейські країни – на третьому місці з набагато більш повільним зростанням. Інтерес предствляє структурні зміни. Перехід від зростання до спаду валової продукції чітко потрапляє на 1989-1990 роки – загальновідомо, яка структурна зміна сталося тоді. Структурна зміна – відновлення зростання – намітилася в різних регіонах в різні роки, раніше всього в Закавказзі в 1992-1993 році, коли Вірменія і Грузія перейшли на індивідуальні господарства і там перестали існувати сільськогосподарські колгоспи. У Середній Азії ця зміна відбулася в 1996 році. В країнах східної Європи 1998-1999 роки, але її вплив був набагато слабший, ніж в інших регіонах.

**Зміни валової продукції вимірюються двома показниками.** Перший це індекс зростання. Він розраховується з даних річних змін. Представлене річне зростання валового сільськогосподарського продукту Узбекистану у відсотках до попереднього року – його динаміку у часі. Відбувся спад виробництва з 1991 року і його зростання з 1996-1997 року. Саме тут структурні зміни теж чітко видно. Наступний важливий показник –

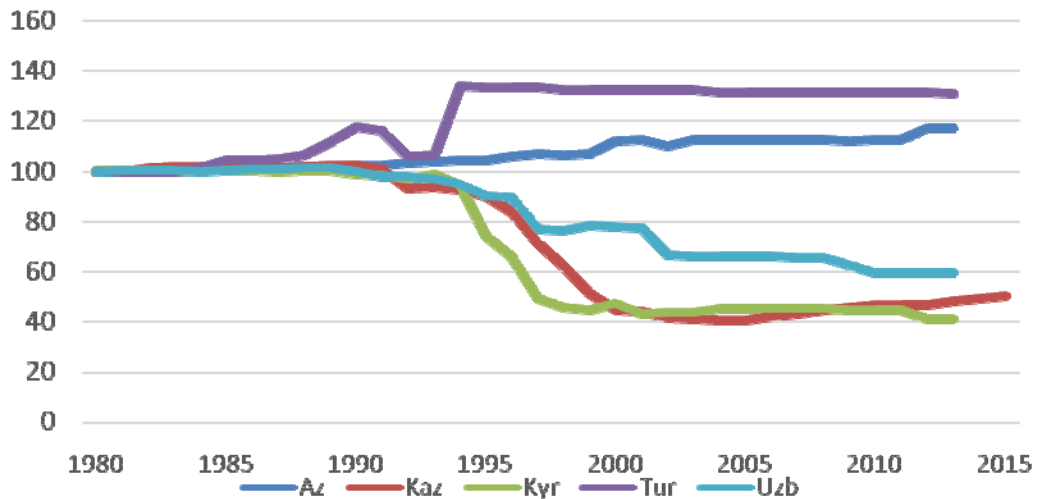
частка сільського господарства у ВВП. У всіх країнах можна розрахувати такі показники, вони корисні тим, що їх розраховують в поточних цінах, тоді як індексів вимагають дані у порівняльних цінах (вони існують або їх слід спеціально розрахувати на підставі індексів цін). У соціалістичний період був зовсім інший показник замість ВВП – чистий матеріальний продукт. Необхідно проаналізувати динаміку виробництва продукції сільського господарства за видами виробників, структурою землекористування, чисельністю сільського населення, продуктивності праці на селі та ін. Звертаємо увагу на те, що у всіх аналізованих країнах з початку 1990-х років відбулася земельна реформа, яка призвела до зростання частки даних категорій господарств в обсязі валового виробництва сільгосппродукції. Однак, в різних країнах реформи йшли різними темпами і з різним ухилом. Через 30 років після початку реформ структура сільського господарства значно відрізняється від тієї, що була в Радянському Союзі: в Україні і Казахстані значною частиною земельних ресурсів сільськогосподарських земель володіють великі землевласники, а в Вірменії та Азербайджані сільгосппідприємств майже не залишилося – продукцію сільського господарства вирощують в основному господарства населення і сімейні ферми. У країнах з розвинутою промисловістю і значним міським населенням (Росія, Казахстан) частка сільського господарства у ВВП скорочувалася і зараз знаходиться на рівні 5-7%. В інших країнах (Узбекистан і Таджикистан) частка сільського населення як і раніше висока, як і частка виробництва сільгосппродукції в ВВП (10-15%). Для подальшого розвитку використовується західна модель сільського господарства, в якій велика частина землі знаходиться в руках невеликих і сімейних ферм – це висвітлено на прикладі кривої Лоренца, де було видно, що, наприклад, в США ця лінія ближче до графіка ідеального розподілу, ніж в аналізованих країнах. У країнах з розвинутою промисловістю і значним міським населенням (Росія, Україна, Казахстан) частка сільського господарства у ВВП скорочувалася і зараз знаходиться на рівні 5-7%. В інших країнах (Узбекистан і Таджикистан) частка сільського населення як і раніше висока, як і частка виробництва сільгосппродукції в ВВП (10-15%).



**Графік 1. Зростання/скорочення зайнятості в сільському господарстві по регіонах**

Яким чином оцінювати те, що сталося в цих країнах в радянський і пострадянський періоди, - важко визначити, тому що методологія різниться. Завжди, коли ми маємо справу зі статистикою, треба досить виважено аналізувати зміст даних. Але все ж зазначимо, що спочатку не було зростання, не було змін, роль сільського господарства була більш-менш стабільна. Впродовж років, його роль та значення зросли, що зрозуміло – відбулася громадянська війна в Грузії, землетрус у Вірменії, в Азербайджані нескінченні вбивства, народ втік з міст в села, щоб було чим харчуватися, і сільське господарство швидко зростало. А потім нормалізація – люди почали повертатися в міста, до інших занять, і роль сільського господарства зменшилася до рівня західних країн – близько 5% від ВВП в Грузії (2016 рік). 4% - це нормальний рівень для стабільного розвитку західних країн.

*Земля* – наступний для (аграрників) важливий індикатор. На графіку 2 представлено агреговані дані – шести кривих, які представляють 12 країн. Зміни сільгоспугідь (не ріллі, а саме сільгоспугідь) відбулися з 1980 до 2015 року за окремими країнами і по групі, яка включає сім країн. Це так звана «стабільна сімка»: Росія, Україна, Білорусь, Молдова, Вірменія, Грузія, Таджикистан. Тут стабільність не є результатом простого усереднення: навіть якщо цю групу розчленили на сім кривих, вони всі йдуть разом, що показує стабільність по всіх країнах групи.



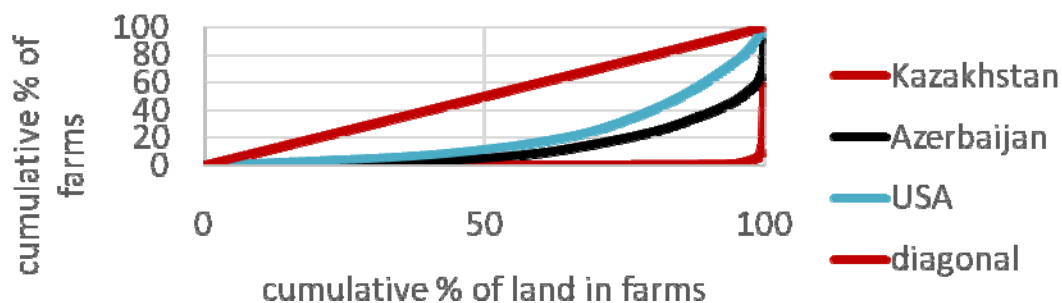
Графік 2. Індекс площ сільськогосподарських угідь

У Туркменістані відбулося наступна тенденція: за радянських часів відбулося зростання кількості землі в результаті зрошення, потім стабілізація, але на сьогодні мережі зрошення застаріли, через що утворилася пустеля. Зрошення в цій країні необхідне, без нього все запуснено і нічого не росте. Азербайджан – зовсім інша ситуація, тут відбувається постійне стабільне зростання: в цій країні не відбувалося великих структурних змін в сенсі зрошуваних земель або сільгоспугідь. У Киргизстані і Казахстані склалася непроста ситуація: спад на 40%, а потім стабілізація. В Узбекистані спостерігається скорочення угідь: запустіння, погана якість обробки і зрошення. Проаналізуємо більш детально ситуацію для Казахстану і Киргизстану, щодо ріллі, і сільгоспугідь. В Казахстані спостерігається величезний спад в 1992 році і по ріллі, і по сільгоспугіддям. Це індикатор глибокої структурної зміни в Казахстані. У Киргизстані скоротилися тільки сільгоспугіддя, а рілля залишилася майже на колишньому рівні, і загальний рівень по звітності Держкомзему тут постійний. Таким чином, пасовища перейшли в землі запасу, розміри яких зростали весь час, а рілля залишилася на тому ж рівні. Як ці землі розподіляються по господарствах різних розмірів? Чи землі були розподілені рівномірно: наприклад, один відсоток господарств має 1% землі, десять відсотків господарств мали б 10% землі, і так далі? В реальності, наприклад, в США як у ринковій економіці присутня нерівномірність розподілу землі між дрібними і великими господарствами. Всюди в світі у порівняно великій кількості дрібних господарств менша частка землі, ніж у порівняно невеликій частці великих господарств (наприклад, у 20% великих господарств понад 60% землі в ринковій економіці). Щодо ситуації в Казахстані: мізерні відсотки землі у всій сукупності дрібних господарств, яких сотні тисяч, включаючи ОСГ та фермерські господарства, 90% угідь - у великих господарствах. Азербайджан – країна, яка пройшла через серйозні структурні зміни, ще не дійшла до ринкової економіки, але вже далека від соціалістичної економіки. В Україні в 1996 році існувала величезна кількість дрібних господарств з незначною часткою землі і невелике число великих господарств з великим обсягом землі, а в 2005 році після аграрного реформування, ситуація ще більш загострилась.

Наступний ресурс – *праця*: в оцінці цього ресурсу в сільському господарстві ми повинні користуватися показниками повної зайнятості - наймані працівники та самозайняті. З часом в європейських країнах східної Європи (нижня крива) кількість зайнятих у сільському господарстві зменшується – це природний процес в розвинутих країнах, рівень доходів на душу населення вище, ніж в інших країнах, і абсолютна кількість зайнятих зменшується. Цей процес розвивається в усьому світі, у нашій країні - з 1980 року. З іншого боку, в Середній Азії і Закавказзі (верхня і середня криві відповідно) росте сільськогосподарська зайнятість, і це є індикатор нерозвиненості. Індекс абсолютного числа зайнятих в сільському господарстві: абсолютна чисельність зайнятих в сільському господарстві розвинених країн падає, але навіть в нерозвинених країнах в останні роки ріст припиняється. Існує гіпотеза: за умови розвитку економіки, робоча сила перетікає з сільського господарства в інші галузі, головним чином в сферу послуг, це структурна зміна, її треба вивчати. Розглянемо окремо зайнятість у сільському господарстві (частка зайнятих в сільському господарстві) і продуктивність сільськогосподарської праці (частка сільського господарства у ВВП) в Казахстані. При оцінці важко користуватися абсолютними значеннями для ВВП, тому що потрібні порівняльні ціни, а вони не завжди є, але щоб оцінити частку, досить поточних цін. На підставі цих даних розраховується відносна продуктивність сільськогосподарської праці: частка ВВП – це частка сільського господарства, і якщо 100% сільського ВВП виробляється на 100% зайнятих в сільському господарстві, то у нас продуктивність одиниця – нейтральна ситуація. Якщо частка зайнятих в сільському господарстві більше, ніж частка сільського господарства у ВВП, виходить менше одиниці – значить, сільське господарство менш продуктивне, ніж економіка (починаючи з 1992 року). І навпаки, якщо частка зайнятих в сільському господарстві менша частки сільського господарства в ВВП, індикатор більше одиниці і означає, що продуктивність праці в сільському господарстві вище, ніж в економіці вцілому.

Наступний індикатор – *матеріально-технічні ресурси*. Його важко виміряти, оскільки існує недостатньо статистичних даних. Проаналізувавши показники, робимо висновки про очевидний спад з 1992 по

1996 роки. У Казахстані оцінюється застосування добрив за весь період. Це може бути результат зміни методології статистичного обліку, а може бути, структурна зміна.



**Графік 3. Крива Лоренца: концентрація земель у виробників**

З технікою ситуація ще гірше: в Киргизстані є дані тільки по тракторах (в тисячах одиниць) - в радянські часи спостерігалось зростання, потім спад. А в Казахстані у нас є і комбайни, і трактори, і теж в пострадянські часи, фактично починаючи з 1985 року був гострий спад, але після 2005 року статистики немає.

Наступний індикатор – *розподіл ресурсів за категоріями господарств*. Наприклад, в Таджикистані і багатьох інших країнах рілля переходить в індивідуальний сектор: ОСГ мали рілля і в радянські часи, але зростання відбулося за рахунок особистих фермерських господарств. У Киргизстані площа ріллі в сільськогосподарських підприємствах скоротилася менше, ніж в Таджикистані, а зростання ОФГ не було настільки ж бурхливим.

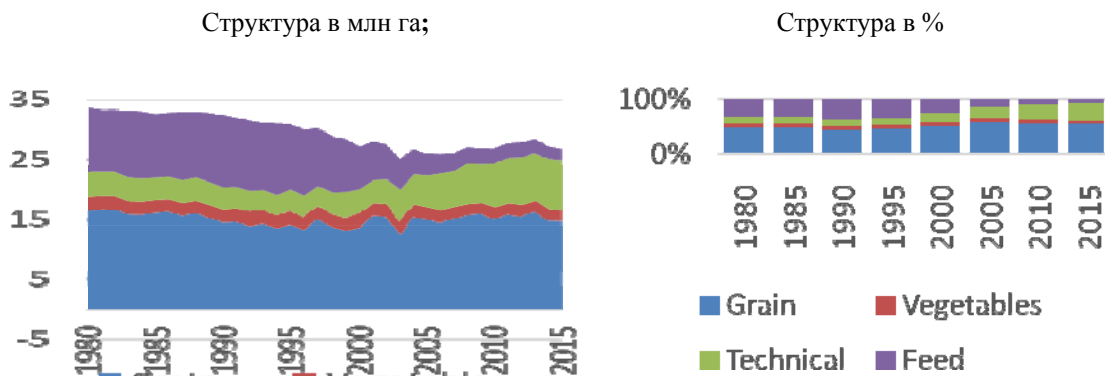
Але Казахстан відрізняється від інших країн - в Казахстані ОСГ мають мізерну частку землі. Для розуміння цього необхідно провести польове дослідження в Казахстані, щоб зрозуміти, що тут відбувається, чому настільки мізерна частка землі в ОСГ. В Таджикистані і Казахстані співвідношення між площами з семи стійких, стабільних регіонів, а в Казахстані угіддя поступово зростають після гострого спаду на початку 1990-х років, тобто поступово запуснені землі повертаються в використання. Що стосується поголів'я худоби, то ОСГ – провідний сектор: в Казахстані, де немає землі в ОСГ, 60-70% поголів'я зараз в ОСГ, в Таджикистані ще більше-80-90%. Роль фермерських господарств незначна, більшість поголів'я, незважаючи на розподіл землі, - в ОСГ. Структура валової продукції за категоріями господарств в Таджикистані та Казахстані наступна: частка ОСГ та фермерських господарств зростає, а сільськогосподарських підприємств – зменшується. В минулому виробляли в Таджикистані 65% в сільськогосподарських підприємствах валової продукції сільського господарства, на сьогодні – 5%. У Казахстані схожа ситуація, незважаючи на розподіл землі (у ОСГ невелика кількість землі, але велика частка валового виробництва).

Структура валової продукції оцінюється у відсотковому відношенні на підставі фактичних цін. У порівняльних цінах в Таджикистані валова продукція (в абсолютному грошовому вираженні) зростає досить швидко, головним чином за рахунок індивідуального сектора, а частка сільськогосподарських підприємств скорочується. У Казахстані ситуація менш чітка – зростання валової продукції відбувається головним чином за рахунок індивідуального сектора, частка сільськогосподарських підприємств незначна.

*Фізичне виробництво* – групування країн за часткою тваринництва в загальному сільськогосподарському виробництві. У країнах з високою часткою тваринництва (Україна, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан) у 1980-і роки вона становила 55% валової продукції, у країн з низькою (Азербайджан, Грузія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) – близько 30%. Потім ситуація змінилась: в країнах з високою часткою тваринництва відбулося різке скорочення, а в країнах з низькою часткою – помірне зростання. Аналізуючи тенденції двох груп країн, робимо висновки про те, що спочатку дві групи різко розрізнялися за показниками, а потім почали зближуватися - це ще один приклад структурного зміни.

Аналізуючи зміни структури виробництва по групах культур (зернові, овочі, включаючи картоплю, технічні культури) слід зазначити про те, що: посіви зернових скорочувалися, потім відбулося зростання, але найголовніше – різко зменшилися посіви кормових, незважаючи на зростання поголів'я. Збільшилися посіви технічних культур, на Україні це рапс, соняшник, кукурудза. Незважаючи на зміни або завдяки їм, загальна площа посівів зменшується. Ймовірно, ця ситуація (скорочення посівів кормових, зростання технічних, стабільні показники посівів зерна і овочів) характерна не тільки для України, але і для інших країн Східної Європи.





Графік 4. Структура посівів (Україна)

I, нарешті, *продуктивність*: розраховується як валова продукція на одиницю ресурсу (земля, робоча сила). У статистиці розраховують продуктивність робочої сили (праці). Головна складність тут в тому, що валова продукція повинна бути в абсолютному вираженні в порівняльних цінах. Зазначимо, що існує три головних індикатора в індексному вираженні – це праця в сільському господарстві, земля в користуванні виробників і валова продукція.

Аналіз дає підстави зробити висновки про те, що: валова продукція зростає, продуктивність землі залишається без змін, кількість робочої сили скорочується, таким чином продуктивність праці, і продуктивність капіталу поліпшуються. Щоб підрахувати сукупну / загальну продуктивність, необхідно скласти виробничу функцію, в якій буде визначено частка праці і частка землі у виробництві, на основі чого можна розрахувати замість часткових продуктивностей загальну продуктивність. Але це дуже важко, тому зустрічається вкрай рідко, і ми орієнтовно розглядаємо тільки часткову продуктивність, чого достатньо для оцінки ринкової і фінансової інфраструктури. Для оцінки ефективності структурних змін треба визначити критерій ефективності. Один з критеріїв – як структурні зміни вплинули на доходи сільського населення. Дослідження вказують на те, що під час реформ показники бідності в деяких країнах зменшилися. Для розрахунку зміни показників бідності під час реформ необхідно проаналізувати період реформ або оцінити як земельні реформи вплинули на продуктивність сільського господарства: розрахувати часткову продуктивність праці і – головне – часткову продуктивність землі в динаміці і подивитися, яким був результат.

Якщо аналізувати загальні процеси, то процес індивідуалізації сільського господарства – перехід ресурсів і виробництва в індивідуальний сектор (ОСГ, ОФГ), незважаючи на створення і розвиток агрохолдингів не тільки в Україні і в Казахстані, буде продовжуватися. Коли мова йде про аграрну структуру, то, як правило, розуміється інституційна структура, тобто співвідношення різних категорій господарств в аграрному секторі. Зазвичай характеристика інституційної структури формується таким чином: ми порівнюємо три категорії господарств – сільськогосподарські підприємства, селянські господарства та особисті підсобні господарства, і оцінюємо, як змінюється їх співвідношення з 1990 року. Якщо аналізувати, що пропонувала по аграрній структурі наука раніше, то зазвичай сільгоспвиробників класифікували залежно від ролі селянського господарства в забезпеченні зайнятості і доходів. Цей класичний підхід XVIII і XIX століть в деяких країнах зберігся донині. У Німеччині є два класи господарств – основні, що дають основний дохід і зайнятість і, підсобні – вони дають частковий дохід і часткову зайнятість. Аналіз завжди ведеться за такими двома класами. Раніше існувала теорія стійкості сімейного селянського господарства: виділяли сімейне або трудове сімейне господарство, яке виробляє сільгосппродукцію, і виробників, які вели господарство із застосуванням найманої праці (батраків або кріпаків в різні періоди).

У XIX і XX століттях головне питання полягало в тому, яка частка трудових сімейних господарств і господарств з найманою працею у виробництві сільгосппродукції. Це було принципово, оскільки на рубежі століть обговорювалося питання про те, що буде далі. Марксисти зазначали, що великі господарства з найманою працею стануть основними, а селянське господарство – це вмираюча категорія. Їх противники вважали інакше, але в різні періоди прогнози змінювалися. В кінці XIX – на початку XX століття тенденція в світовому сільському господарстві була такою: частка найманих працівників і частка в сільгоспвиробництві господарств з найманими працівниками зростала дуже швидко. У дослідженнях того часу зазначалося про те, що частка великих господарств, де кулаки використовують найману працю, зростає. На початку XX століття картина раптово стала змінюватися – чисельність найманих працівників стала швидко спадати. Наприклад, у Франції: було 5 мільйонів найманих працівників, потім спостерігалось швидке зростання цього показника, а потім відбулося скорочення, і залишився всього 1 мільйон господарств, які знову стали сімейно-трудовами завдяки механізації сільськогосподарських робіт. Статистика після 1920 року зазначає про те, що ситуація змінилася, сімейне господарство вижило завдяки кооперації, техніці і зростанню продуктивності і продовжувало збільшувати виробництво, скорочуючи чисельність найманих працівників. Ця ситуація зберігалася протягом XX століття. В кінці 1980-х років, у багатьох розвинених країнах Європи лише 1-2% зайнятих були найманими працівниками, а 98% - це сім'я з членами господарства. Є, звичайно, країни, де найманих працівників більше – до 30%. наше сільське господарство – суцільно наймані працівники, але в теорії таке господарство неефективно. Проаналізуємо тенденції в інших країнах.

В європейській частині пострадянських країн продуктивність зростає, чисельність зайнятих скорочується, частка великого господарства зросла (Казахстан, Україна, в невеликій мірі в прибалтійських

республіках), середній розмір господарства, маючи на увазі обсяги виробництва, зростає, але разом з тим виникла особлива проблема – агрохолдинги. 95% розмов про сільське господарство в Україні ведеться навколо агрохолдингів – вони головні, основні, їм – капіталовкладення, держпідтримка, вони на світовому ринку, вони працюють з високою продуктивністю.

Структурні зміни можливо проаналізувати також виходячи з розмірів господарств на підставі офіційного законодавства. У нормативно-правових актах йдеться про такі види господарств: малі, середні і великі. Існує база первинних даних по кожному сільгоспідприємству країни, але якщо по сільгоспорганізаціях в цій базі майже стовідсоткове охоплення, то по селянським господарствам – в ній присутні тільки кращі, найбільші господарства, які Мінагрополітики так чи інакше підтримує. Є ще ряд питань, і головне – питання про власність, яке було актуальне ще в кінці 1980-х – початку 1990-х років. Вся реформа була націлена на те, щоб перетворити державну власність в приватну.

**Висновки.** Сільське господарство розвивається швидкими темпами, основна продукція виробляється всередині країни, воно вийшло на світові ринки, тобто ми годуємо сотні мільйонів людей за кордоном, багатіють виробники-експортери, але село бідніше і все більш відстає від середніх показників по країні. Інший важливий аспект оцінки – організаційно-правові форми господарств. На початку реформ були суперечки про те, які форми правильні, а які неправильні. Виробничі кооперативи вважалися правильними, Рада давала їм великі преференції, вважалося, що виробничі кооперативи в сільському господарстві – це шлях. Структура організаційно-правових форм істотно змінилася за останні 20-30 років – тому потрібно проаналізувати і цей аспект українського сільського господарства. Сучасна аграрна структура – це в значній мірі результат аграрної політики уряду України, націленої на підтримку агрохолдингів. Саме агрохолдингам дістається основна частина держпідтримки. Тим самим агрохолдинги отримували конкурентну перевагу і витісняли малий бізнес. Потрібен аналіз, щоб показати: а якби була здійснена інша політика, така, як в Західній Європі, чи в Сполучених Штатах, якби великому бізнесу не давали стільки підтримки, які процеси відбувалися б?

### Список літератури.

1. Вдовенко Н.М., Наконечна К.В., Павленко М.М. Methodical component of the performance of state support producers mechanism. – Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 4 (12). Ч. 1. – 22-27.
2. Вдовенко Н.М., Наконечна К.В. Особливості структурних змін в економіці України. – К.: Економіка АПК. – #9. – 2018. – ст.56-62.
3. Вдовенко Н.М., Наконечна К.В., Самсонова В.В. Mechanisms and tools of supply regulation in agricultural sector of economy. – Науковий вісник Полісся. - №3 (11). – ст. 165-169.
4. Кваша С.М., Витвицька О.Д, Наконечна К.В. Механізм державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Монографія. – Київ. – Видавничий центр НВДЦ «Аграрна економіка». – 2009. – 224 с.
5. Lysenko V., Koval V., Nakonechna K., Kalian D. (2017). “Modern information technologies in the control systems for complex biotechnical objects of agricultural appointment”, Information and Telecommunication Sciences, Vol.2, pp. 38-43.
6. Lysenko V., Reshetyk V., Nakonechnaya K.. Energy effective control systems with complex biotechnical objects. Machinery and energetics. Kyiv, Ukraine, 2018. Vol. 9, #3, 271, pp. 25-33.
7. Наконечна К.В. Аналіз впливу факторів зростання аграрного виробництва на його організацію. Біоресурси і природокористування. Том 6, №5-6, 2014. ст. 146-150.
8. Наконечна К.В., Листопад В.В. Розвиток урбанізаційних процесів в регіонах України. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи», КНЕУ, квітень 2017 р., ст. 122-127.
9. Наконечна К. В. Кваша С.М. Прикладна економіка. Навчальний посібник. - 2017. В: Національний університет біоресурсів і природокористування України. 400 с.
10. Наконечна К. В. Проведення національної регіональної політики в напрямі конвергенції регіонів в Україні. Вісник аграрної науки. ВЦ НУБіП України. № 247. 2016. ст. 237-244.
11. Наконечна К. В. Особливості національної структури економіки та проведення національної структурної політики в Україні. 2016. Науковий вісник НУБіП України. № 246. ст. 325-333.
12. Наконечна К.В. Еволюція теоретичних поглядів на регіональні галузеві зміни й зрушення. 2015. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. Том 1. Номер 211. ст. 136-140.
13. Цві Лерман. Подходы к оценке структурных изменений в сельском хозяйстве. Электронный режим доступа: [<https://cyberleninka.ru/article/n/seminar-otsenka-strukturnyh-izmeneniy-v-selskom-hozyaystve-metodicheskie-podhody-i-planiruemye-rezultaty>].

### References.

1. Vdovenko, N. M. Nakonechna, K. V. and Pavlenko, M. M. (2017), “Methodical component of the performance of state support producers mechanism”, Naukovyj visnyk Polissia, Vol. 4 (12), pp. 22-27.
2. Vdovenko, N. M. and Nakonechna, K. V. (2018), “ Features of structural changes in the economy of Ukraine”, Ekonomika APK, Vol. 9, pp.165-169.
3. Vdovenko, N. M. Nakonechna, K. V. and Samsonova, V. V.(2017), “Mechanisms and tools of supply regulation in agricultural sector of economy”, Naukovyj visnyk Polissia, Vol. 3 (11), pp.165-169.

4. Kwasha, S.M. Vytvyzka, O.D. and Nakonechna, K.V. (2008), *Mehanizm derghavnoyj pidtrymky silskogospodarskogo vyrobnyztva* [The mechanism of state support of agricultural production], *Agrarna ekonomika*, Kyiv, Ukraine.
5. Lysenko, V. Koval, V. Nakonechna, K. and Kalian, D. (2017), "Modern information technologies in the control systems for complex biotechnical objects of agricultural appointment", *Information and Telecommunication Sciences*, Vol. 2, pp. 38-43.
6. Lysenko, V. Reshetyk, V. and Nakonechnaya, K. (2018), "Energy effective control systems with complex biotechnical objects", *Machinery and energetics*, Vol. 271, pp. 25-33.
7. Nakonechna, K.V.(2014), "Analysis of impact of factors of agricultural production's increasing on its organization", *Bioresursy i pryrodokorystuvannya*, Vol.6, pp. 146-150.
8. Nakonechna, K.V. and Lystopad, V.V. (2017), "Development of urbanization processes in the regions of Ukraine", *IV International scientific-practical conference* [IV International scientific-practical conference], Kyiv National economic university, Kyiv, Ukraine, pp. 122-127.
9. Nakonechna, K.V. (2017), *Applied Economics. Tutorial*. [Prykladna ekonomika. Navchalnyj posibnyk], National University of Life and Science, pp. Kyiv, Ukraine.
10. Nakonechna, K.V.(2016), "Conduct of national regional policy in the direction of convergence of regions in Ukraine", *Naukovyj visnyk NUBiP Ukraini*, Vol. 247, pp. 237-244.
11. Nakonechna, K.V.(2016), "Features of the national structure of the economy and implementation of the national structural policy in Ukraine", *Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy*, vol. 246, pp.325-333.
12. Nakonechna, K.V. (2015), "Evolution of theoretical approaches on the regional industrial changes". *Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy*, Vol. 2011, pp. 136-140.
13. Zvi Lerman, (2018), "Trends to assess the structural changes in agricultural sector", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/seminar-otsenka-strukturnyh-izmeneniy-v-selskom-hozyaystve-metodicheskie-podhody-i-planiruemye-rezultaty> (Accessed 05 Sept 2019).

*Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.*